

עדים זוממים- הגולם שקם על יוצרו

התורה מלמדת שאם העידו שני עדים על אדם מסוים שעבר עבירה ולאחר מכן באו שני עדים אחרים וטענו שעדותם של הראשונים מופרכת מיסודה שכן, באותו זמן שעליו הם מעידים, העדים היו איתם במקום אחר: "אמרו להם היאך אתם מעידין שהרי אתם הייתם עמנו אותו היום במקום פלוני, הרי אלו [=הראשונים] זוממין ונהרגין על פיהם" (משנה מכות, א, ד). עונשם של העדים שנמצאו זוממים הוא, שהעונש שביקשו להשית על הנאשם יושט עליהם: "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו" (יט, יט). עדותם של האחרונים הבהירה שהעדים הזוממים עשו ביניהם קנוניה שהיתה אמורה להפעיל את גלגלי מערכת המשפט ולהרוג את הנאשם (כמובן, ישנן אפשרויות קשות פחות, כמו ממון, קנס או מלקות).

דין עדים זוממים הוא דין מיוחד וחריג. הוא נוהג רק כאשר העדים השניים מפריכים את העדות מעיקרה ומוכיחים שזו היתה בלתי אפשרית. אבל, אין הדבר כך במקרה שבו התוכן של העדות מופרך (נניח, שכלי הרצח הוא אקדח ולא סכין). במקרה כזה, העדים השניים נחשבים כמי שמכחישים את עדותם של הראשונים ולא כמי שמזימים אותם. על אלו יחול דין עדי שקר, הם אינם נחשבים 'זוממים', ואין מענישים אותם בעונש אותו ביקשו להנחית על הנאשם.

על פי חז"ל דין עדים זוממים נוהג אך ורק אם עדיין לא בוצע גזר הדין בנאשם עצמו עקב עדותם המרשיעה, אם גזר הדין בוצע והנאשם נהרג – העדים הזוממים לא נהרגים. הצדוקים חולקים על חז"ל. לדברי הצדוקים דווקא אם הנאשם כבר נהרג על פי בית דין בעקבות העדות, הורגים את העדים שנמצאו זוממים מדין "נפש תחת נפש" אך אם לא בוצע עדיין גזר הדין, אין הורגים אותם (מכות, א, ו). בין שתי הדעות הללו ניטשת מחלוקת בשאלה הבסיסית: על מה נענשים העדים הזוממים שהעידו שקר. האם הם נענשים על הניסיון שלהם לפגוע באדם חף מפשע (חז"ל), או על המעשה עצמו ועל הפגיעה הממשית באדם (צדוקים).

בין שתי השיטות ישנה גם הבחנה במישור התוצאה: כמות האנשים שעשויים ליפול חללים בסיפור כזה. לדעתם של הצדוקים גם הזוממים וגם האדם החף מפשע ימותו, ואילו לשיטת חכמים העדים הזוממים ימותו דווקא אם לא הצליחו לבצע את זממם. על פניו, נראה שדעת חכמים נובעת מחמלה ומניסיון לשים קץ למלאכת החיסולים. ואילו הצדוקים מניחים כי היסוד הוא מידה כנגד מידה. אדם שתכנן להרוג את חברו אך לא הצליח בכך, אין הצדקה להורגו. במבחן התוצאה הוא לא עשה דבר ואינו נושא באחריות פלילית. ואדרבה, התורה חייבה להרוג רוצח הגם שדין זה גורם לריבוי המוות בעולם.

הפער הזה מתעצם כמותית לאור העובדה שלפי שתי הדעות בתי הדין מתפקדים בתוך מסגרת נוקשה יחסית של כללים פורמליים המחייבים אותה לקבל עדות של שני עדים, ואחר כך לקבל את העדות המזימה את העדים הראשונים ולאחר מכן אם באו עדים נוספים המזימים את העדים השניים, עד אינסוף ממש "שאומרים לעולם עם האחרונים האמת עד שיוזמו" (ר' חננאל, מכות, ה, א).

אך לאור זאת, ניתן לזהות רובד נוסף של המחלוקת. לצדוקים מחלוקת עם חכמים בשאלת מידת האחריות המוטלת על כתפי בית הדין. לשיטת הצדוקים תיתכן ענישה אינסופית עד שימוצה הדין עם כל האשמים. לשיטתם, טעות בהריגת חף מפשע מתגלגלת על מי שגרם אותה, לשיטתם בית הדין אינו "גרזן" בידי הרוצחים, בית הדין אינו אשם, אשמים מי שהשתמשו במערכת ברשעתם. לעומתם, חכמים מטילים את כל כובד האחריות על כתפי בית הדין, לשיטתם הוא אינו כלי בידיהם של אחרים. לאחר הטעות הראשונה ולאחר שמישהו כבר נתן את הדין בסיפור – עוצרים חכמים את ההליך. את האשמה בטעות הם אינם מגלגלים על איש. לשיטתם האשמה נותרת תלויה ומהדהדת מקירות בית הדין. הדיינים והכרעת בית הדין מועמדים במקום של מי שגרמו מוות בשגגת דיון.

אכן, במקורות התנאיים ישנו מקום לטעות של בית דין ויש דיון בעונש המושת על זרועות בית הדין שביצעו ענישה מוטעית: "שליח בית דין שהיכה ברשות בית דין הרי זה גולה" (תוספתא מכות, ב, ה). במקום אחר פוטרים שליח בית דין מדמי נזק אף שברור שמעיקר הדין הוא חייב לשלם, "מפני תיקון העולם" (תוספתא גיטין ג, ח): מפני שיש לתת חסינות לעוסקים בצורכי ציבור, אחרת איש לא יהיה מוכן לעשות את המלאכה.

התחושה שנוצרת בעקבות עמדת חכמים ואולי גם בעקבות ההלכות הפורמליסטיות המלוות את דיני עדים זוממים, היא תחושה של 'גולם שקם על יוצרו'. אולי משום כך, במרכזם של שעשועים למדניים רבים מצויה סוגיית העדים הזוממים בתוך תמונת מפלצת בולענית, וזו מתוארת בשפה שרק למדנים מבינים. למשל, בעל ה'מנחת חינוך' תיאר מקרה פרדוקסלי של שני אנשים שבאו להעיד שראו את הלבנה בחידושה בראש חודש ניסן, בעקבות זאת, באו שני ילדים שנולדו בראש חודש ניסן שלוש עשרה שנים קודם לכן ונהיו בני מצוות ובני עדות בזכות עדותם של הראשונים, והזימו את עדותם של הראשונים באומרים: "עמנו הייתם". אולם, ברגע שהם שומטים את בסיס העדות של הראשונים הם שומטים את מקור התוקף להיותם בני עדות (מנחת חינוך, מצ"ד, קידוש החודש). השופט זילברג מביא בשם בעל חידושי הרי"ם (האדמו"ר מגור) פלפול אחר בנושא, המבוסס אף הוא על דין עדים זוממים ועל ההלכה שעדות שלא ניתנת להזמה אינה תקפה. בעל חידושי הרי"ם טען שאם נחשב את המצב נמצא שכל עדות היא עדות שלא ניתנת להזמה. וזו היתה הוכחתו: מאמינים לכת הראשונה מפני שיכולה לבוא כת שניה ולהזים אותה. יאמינו לכת השניה כת המזימים מפני שיכולה לבוא כת שלישית ולהזים אותה. יאמינו לשלישית, וכן הלאה. אבל בסוף, יאזלו כל העדים ואת הכת האחרונה לא תוכל להזים נמצא שהיא פסולה, ואם היא פסולה פסולה גם זו שלפניה מאותה הסיבה וכן הלאה ('כך דרכו של תלמוד', עמ' 126). בפלפולים אלו חידדו האחרונים את עוצמת המנגנון והשתלטותו על הנושא. התמונה שצוירה בהם היא של כלי שיש לו דינמיקה פנימית, משל עצמו.

הרמב"ן שקדם להם, נחליץ להגנת בית הדין וקבע שבית הדין לעולם אינו טועה. ואם הרג אדם שנראה לפי עדויות אחרונות שהיה חף מפשע, אין זאת אלא גזירה משמים. ש"אילו היה צדיק, לא יעזבנו ה' בידם". שלא יתן ה' השופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי, כי המשפט לאלהים הוא ובקרב אלהים ישפוט. והנה כל זה מעלה גדולה בשופטי ישראל, וההבטחה שהקב"ה מסכים על ידם ועמהם בדבר המשפט. וזה טעם ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' (פס' יז), כי לפני ה' הם עומדים בבואם לפני ה' הכהנים והשופטים, והוא ינחם בדרך אמת... (רמב"ן, דברים יט, יט).

הרמב"ן מניח על השולחן את התודעה הדתית האמונית, שלפיה בית הדין אינו רק גורם אנושי הנדון על פי אמות מידה אנושיות. בית הדין הוא זרוע מזרועו של הקב"ה ונציג שלטונו בעולם הפועל מכוח כללי מערכת שהתווה הוא. ככזה, בית הדין לעולם אינו נע ללא הכרעה ומחשבה אלוקיות. כשם שזרוע אדם אינה נעה אלא מכח מחשבה. המנגנון הפורמלי השתלטן, הדינמיקה הפנימית חסרת המעצורים איננה כי אם גילוי שכינה. בית הדין לעולם אינו גולם, יהא אשר יהא, הוא היוצר בכבודו ובעצמו.